

Fakultetsopponenten sammanfattar

CHRISTINA GUSTAFSSON

Institutionen för pedagogik, didaktik och utbildningsvetenskapliga studier,
Uppsala universitet

Kerstin Signert – Variation och invarians i Maria Montessoris sinnestränande materiel (Göteborg: Acta universitatis Gothoburgensis, 2012)

Eva-Maria Tebano Ahlquist – Skolans levda rum och lärandets villkor. Meningsskapande i montessoriskolans fysiska miljö (Stockholm: Institutionen för pedagogik och didaktik, Stockholms universitet, 2012)

I slutet av 2012 lades två avhandlingar med montessoritema fram vid olika lärosäten. Även om avhandlingarna har mycket olika karaktär, är det med tanke på den innehållsmässiga inriktningen lämpligt att behandla dem tillsammans. För alla som är intresserade av montessoripedagogik, är det en stor händelse att det nu finns ytterligare två svenska doktorsavhandlingar med montessoritema. Det är också glädjande att kunna säga att båda avhandlingarna har höga teoretiska ambitioner.

I egenskap av böcker handlar det om två mycket intressanta publikationer. Betraktar man dessa böcker ur perspektivet akademisk avhandling, skulle man önska att författarna hade lagt ytterligare några veckor på kontroller och finputs. Båda avhandlingarna har exempelvis balansproblem; Signerts har strukturproblem och ett resultatkapitel som, förvisso inklusive bildillustrationer, är nittio sidor långt. Tebano Ahlquists avhandling har en klar röd tråd, men är mycket »framtung».

Signerts sätt att hantera sina litteraturkällor och litteraturreferenser ger upphov till frågetecken, liksom Tebano Ahlquists underlåtenhet att klargöra vissa centrala begrepp. Båda författarna är också påtagligt sparsamma med att tala om vad de har gjort och varför, samt hur de har genomfört sina empiriska undersökningar. En avhandling som inte ger en översikt avseende den totala empiri som har samlats in och på vilket sätt urval av det utnyttjade underlaget har gjorts, kan med lite god vilja accepteras, även om validitets- och reliabilitetsfrågor lätt kan ställas på sin spets. Det är däremot oacceptabelt när etikfrågorna inte får sin rättmätiga plats då dataunderlaget baseras på observationer av barn och unga.

Alla som var närvarande vid de aktuella disputationerna vet dock att etikfrågorna hade beaktats, men den läsare som inte var med kommer alltid att sväva i okunnighet om vilka överenskommelser mellan forskare och dem som studerats som hade gjorts och nya studenter och doktorander kommer att tro att denna del av det empiriska forskningsarbetet inte är så viktig, som deras lärare hävdar. Ovanstående till trots, handlar det alltså om två såväl viktiga som innehållsligt intressanta arbeten, vilka det finns all anledning att hoppas att ett stort antal läsare hittar.

STUDIERNAS INRIKTNING OCH HUVUDRESULTAT

Kerstin Signerts avhandling består av sex kapitel och har en del av Maria Montessoris didaktiska materiel och användningen av denna i fokus. Författaren har valt att arbeta utifrån det variationsteoretiska perspektiv som Ference Marton med medarbetare företräder. Det primära syftet med studien är att undersöka vilken giltighet variationsteorins begrepp har, när de används för att granska vad som händer i barns möten med montessorimaterielen.

Ett andra syfte är att den teoretiska kunskap studien ger ska kunna förse lärare med analytiska redskap, som gör att de förstår och kan utöva sin didaktiska gärning. Tre barn i åldern 2,5–5 år har observerats och filmats. Den totala observationstiden är knappt fyra timmar. Barnen arbetar med sex olika montessorimateriel som hör till gruppen sinnestränande materiel. Signert skiljer i sin analys på det avsedda lärandet (det man vill att barnet ska lära sig), det manifesta lärandet (det lärande som realiseras i undervisningen) och det levda lärandet (det som barnet faktiskt lär sig) och menar att det är först när man har dessa distinktioner klara för sig som lärandet kan bli effektivt.

Signert baserar också sin analys på de fyra principiellt olika variationer – generalisering, separation, kontrast och fusion (när flera kritiska aspekter varierar samtidigt) – som variationsteoretikerna har identifierat. Det sinnestränande material som studeras i Signerts empiriska studie används ganska tidigt när barnen kommit in i montessorimiljön och variationen liksom invariansen kommer till uttryck i storlek, form, jämförbarhet och ordning. Läsaren får följa de utvalda barnen i åtta episoder då arbete pågår. Varje episod disponeras i texten på samma sätt; först den avsedda användningen av materielen och materielens användning relaterat till variationsteoretiska begrepp och därefter beskrivning av barnets arbete med materielen och författarens reflektioner kring användningen.

I flera av episoderna gör Signert en ganska ofördelaktig tolkning av lärarens beteende i relation till barnets arbete. Hon skriver bland annat att montessoripedagogiken har blivit begränsande genom lärarens agerande, att läraren styr och förhör samt ger exempel på hur läraren skulle kunnat agera på andra sätt. Signert menar att lärarna skulle kunna ha användning av mer generella teoretiska ramar än de materielen förser dem med.

Avhandlingens avslutande kapitel har en betydligt mer bestämd ton än övriga. Författaren drar slutsatsen att variationsteorin är användbar för att förstå aktuell montessoripedagogisk tillämpning samt att läraren med hjälp av denna teori kan förstå och själv utveckla sinnestränande materiel. För övrigt

sammanfattas i slutkapitlet den kritiska inställningen dels till de studerade lärarnas agerande, dels till grundläggande delar av montessoripedagogiken. Signert introducerar beteckningen *lotsning* för att karaktärisera de observerade lärarnas agerande och framhåller att barnens spontana lekinslag i användningen av montessorimaterielen verkar göra att de upptäcker variationer och variationsmönster och når det avsedda lärandet även om det tar längre tid. Att lotsa barnen genom materielen går helt emot Maria Montessoris egna riktlinjer, liksom en av hennes grundläggande principer var att barnen skulle använda materielen endast på avsett sätt.

Det övergripande syftet i Eva-Maria Tebano Ahlquists avhandling är att synliggöra och förstå hur barns och ungas villkor för lärande gestaltas i montessoripedagogikens förberedda miljö. *Den förberedda miljön* är ett begrepp som i montessoripedagogiska termer per definition inrymmer det fysiska rummet förberett för lärande. Skolans fysiska miljö är för författaren upplevelsen av platsen eller rummet där social interaktion är möjlig och där meningsskapande aktivitet erbjuds. Detta innebär att den fysiska miljön inte är detsamma som byggd miljö. Därför skiljs inte människan från rummet i avhandlingens analyser. För detta används det fenomenologiska begreppet *det levda rummet*, där Edmund Husserl och den svenske företrädaren Jan Bengtsson, liksom Maurice Merleau-Pontys betoning på kroppens relation till världen, varit teoretiska inspirationskällor för arbetet och bidraget med analytiska verktyg. Dels vill Tebano Ahlquist förstå vad som är utmärkande för den förberedda miljön avseende den levda kroppen och det levda rummet. Dels vill hon undersöka vad som utspelar sig i mötet mellan barn och unga och den förberedda miljön och hur detta kan relateras till meningsskapande.

Den fråga som presenteras som nummer tre – hur synen på skolans fysiska miljö har behandlats tas upp i ett historiskt sammanhang – är det tema som behandlas först och som bland annat bidragit till att avhandlingen blivit framgång. Författaren menar att Montessoris forskning närmade sig den moderna fenomenologin och ett livsvärldsperspektiv samt att hennes upptäckt om kroppen som en förutsättning för lärande hade betydelse när hon utformade sin pedagogiska teori. Läsaren får i följande kapitel veta mer om Montessori och den förberedda miljön, om skolans fysiska miljö i styrdokument och i ett historiskt perspektiv samt om fyra äldre undersökningar som på olika sätt fokuserar barn och ungas upplevelse av skolans rum. Som en introduktion till empirikapitlet finns också ett kapitel i vilket författaren förtydligar varför fenomenologin är en möjlig väg att på ett djupare plan få kunskap och förståelse för barn och unga.

Det empiriska material som används i Tebano Ahlquists avhandling har valts från fyra av totalt tolv besökta skolor. Materialet har samlats in på förskolor och grundskolor i Sverige, Italien och USA. Huvudkriteriet var att det skulle handla om fungerande montessoriverksamheter, det vill säga verksamheter som överensstämmer med Montessoris grundläggande idéer – didaktisk materiel, tillåtande miljö att arbeta under frihet och att få slutföra uppgifter samt att verksamheten skulle vara åldersintegrerad. Två andra kriterier var att barnen och de unga skulle komma från olika sociala och kulturella sammanhang, samt att de studerade miljöerna skulle representera verksamheter från

förskola till högstadium. Observationerna har dokumenterats med videokameror, med kombinationen kamera och ljudupptagningar eller enbart med ljudupptagningar.

Ett mål i analysen var att tolkningen av de pedagogiska och didaktiska situationerna inte endast skulle vara giltiga för undersökningssituationen utan även i andra sammanhang. Från de fyra skolorna, som alltså finns i olika länder och representerar olika nivåer i utbildningssystemet, ger författaren totalt sju täta beskrivningar av hur barn och unga, sysselsatta med olika uppgifter, utnyttjar montessorimiljön och den materiel som är en del av den förberedda miljön. I ett sista kapitel återvänder Tebano Ahlquist till syftet och fastslår att de empiriska studierna beskriver barn och ungas varande i den fysiska skolmiljön och anser att empirin har visat på en utvecklingsanpassning och didaktisk kontinuitet som kan relateras till meningsskapande.

I arbetet illustreras även tydligt hur den sensoriska materielen ofta tar barnens hela kropp i anspråk och hur Montessoris tanke att fullborda en arbetscykel fungerar, men också hur miljöerna kan bidra till aktörernas självständighet genom att trygghet och utmaning kombineras. Meningsskapande blir sammankopplat med arbete och ansvarstagande. Avslutningsvis anknyter Tebano Ahlquist till sin inledande genomgång av skolmiljöer och styrdokument. Hon fastställer att det från 1900-talets mitt har skapats skolbyggnader för ett mer elevaktivt arbetssätt, men konstaterar också att det inte i första hand har varit pedagoger som drivit idéer om skolarkitektur som tillåter aktivitet utan i högre grad arkitekter.

STUDIERNAS KUNSKAPSTILLSKOTT

Svenska vetenskapliga arbeten om montessoripedagogik är mycket få. I så måtto är varje ny avhandling ett tillskott både för forskning och för utbildning samt för verksamma lärare med intresse för montessoripedagogik. De aktuella avhandlingarna ger därför ett inom montessoriforskningen allmänt rikt kunskapstillskott. Men mer väsentligt är att de båda aktuella avhandlingarna också ger klara teoretiska kunskapstillskott. Signert utgår från att kunskap om montessoripedagogiken kan ha ett värde för alla lärare, men hon genomför den aktuella studien just för att pröva om variationsteorin har något att tillföra för de lärare som arbetar med montessoripedagogik.

Visserligen är undersökningen inte så förutsättningslös som författaren vill göra gällande, då Signert redan i inledningskapitlet fastställer att Montessoris sinnestränande materiel bygger på varians och invarians – två centrala egenskaper i variationsteorin. Men det spelar i sak mindre roll. Signert har visat hur man kan tolka barns arbete med sinnestränande materiel i termer av variationsteori. Man kan också tänka sig det omvända, att variationsteoretikerna kan ta hjälp av den nästan övertydliga exemplifieringen, som montessorimaterielen utgör, när det gäller att pröva och illustrera varians och invarians.

Medan Signert har ambitionen att knyta an till »modern» teoribildning, bygger Tebano Ahlquist på en betydligt äldre teoribildning – fenomenologi – för att lyfta fram Maria Montessoris fundamentala utgångspunkter för hela sin verksamhet, att främja en harmonisk utveckling av människan som helhet

där kropp och själ samspekar i den miljö som erbjuds. Hon har i enlighet med teorin ett livsvärldsperspektiv, och mer specifikt det existentiella temat barn och ungas rätt att leva, som hon framgångsrikt tillämpar inom didaktikens område.

Tebano Ahquist anser att hon under skolbesöken har erfarit att ett levtt rum påverkar stämningen i rummet; miljön, den didaktiska materielen och kamraterna talar till barnet. Eftersom de episoder som beskrivs är så detaljerade, kan man som läsare inte undgå detta budskap. Sådillvida kan man utöver den rent teoretiska tillämpningen tala om ett ganska konkret kunskapsstillskott. Och det bör för läraren eller den blivande läraren inte bli svårt att övertygas om att det krävs en organisation och en struktur för att ett elevcentrerat arbetssätt ska fungera. Härvidlag är avhandlingen mycket pedagogiskt upplagd. Som redan påpekats kan man se avhandlingens första delar som en onödigt lång startsträcka, men från en akademisk horisont kan man vända på det och tillskriva just dessa avsnitt ett stort värde genom att uppmärksamheten har riktats mot intressanta källor och processer i ett historiskt perspektiv på skolmiljöer, samtidigt som det så klart framgår hur man via styrdokument mycket länge har haft ambitionen att barn och unga måste ha tillgång till miljöer där de själva kan vara aktiva.

STUDIERNAS IMPLIKATIONER

Inledningsvis noterades att tillskottet av två avhandlingar med montessoritema är mycket välkommet. Det yttersta önskemålet är naturligtvis att de här aktuella avhandlingarna ska resultera i att man får en bättre förståelse för böckernas huvudperson och de tankar och den verksamhet som hon stod för. Häri ligger också att avhandlingarna visar att montessoripedagogiken ger möjligheter till teoretiserande resonemang utanför de teorier Maria Montessori själv var förankrad i. Men det finns också skäl att tro att avhandlingarna ger upphov till allmänna reaktioner, både positiva och negativa. Båda avhandlingarna visar till exempel att barnen inte helt och hållet använder montessorimaterielen på det sätt som Montessori avsåg.

Tebano Ahquist visar ett nytänkande i relation till Montessoris grundläggande tankar genom att välja illustrationer av barns arbete som inte ligger helt i linje med de ursprungliga riktlinjerna. Hon konstaterar avvikelserna utan vidare kommentarer och menar att det heller inte är nödvändigt att skolan måste bära Montessoris namn för att åstadkomma ett levtt rum. Signert gör en tydligare poäng av den mer ostrukturerade hanteringen av montessorimaterielen och fjärrmar sig på så vis tydligare från montessoripedagogikens grundprinciper, något som mer eller mindre explicit framträder på flera ställen i hennes avhandling.

Medan det är sannolikt att montessoripedagogikens bestämda motståndare applåderar den här typen av ställningstaganden, kommer de mycket ortodoxa montessoriföreträdarna antagligen inte alls att acceptera vare sig att avvikelser inte kommenteras eller att avvikelser explicit accepteras. Avhandlingarnas påverkan på dessa två grupperingar är emellertid ganska ointressant, eftersom reaktionerna är förutsägbara. Det är gruppen »alla övriga» som är den

intressanta. Hur tar man till sig avhandlingarna och vad kan man göra med dem på egen hand?

Styrkan i avhandlingarna är att båda författarna har ett kritiskt förhållningssätt. Men samtidigt är det kritiska förhållningssättet en svaghet i så måtto att det måste förstås utifrån en viss kunskap om montessoripedagogiken. Genom sitt förhållningssätt uppmärksammar emellertid författarna konsekvenserna av ett tidsglapp på hundra år mellan montessoripedagogikens ursprung och de aktörer som idag är dess företrädare. Därmed har författarna öppnat för en fortsatt diskussion som man skulle önska kan vidgas och knytas till reformstrategier i dagens utbildningssamhälle. Närmast till hands ligger naturligtvis förskolans reviderade läroplan med ökad betoning på ämneskunskaper, men man skulle också kunna knyta an till reformen om lärarlegitimation. Det senare kan synas mer långsökt, men stora delar av de kompetensprofiler som Skolverket kräver att legitimerade lärare ska uppvisa har alltid varit centrala delar av rollen som montessorilärare.

Båda avhandlingarna borde inom akademien också ge upphov till ett intresse för de teoretiska aspekterna, så att både studier med bas i montessoripedagogik å ena sidan och variationsteori respektive fenomenologi å andra sidan kan fördjupas, men självklart kan avhandlingarna även inspirera till att andra teoretiska infallsvinklar appliceras. Det finns också hos båda författarna en ambition att locka enskilda lärare att läsa avhandlingarna och dra direkt nytta av dem i sin undervisning. Signert pläderar starkt för att lärare har nytta av att teoretisera kring sin praktik och använda sig av variationsteorin, vilket innebär ett mer generellt tänkande än vad montessorimaterielen bidrar med.

Antagligen kan både montessorilärare och andra lärare ha stor glädje av att se tydliga exempel och lära sig av detta, även om det nog inte är fullt så enkelt att »översätta» till egen verksamhet som Signert ger intryck av att det skulle vara. Det räcker inte med att läsa en bok, delta i en studiedag eller kanske ens läsa en kurs för att göra så stora förändringar i sin vardag. Vad avhandlingen däremot kan leda till är att man som lärare, vare sig man är utbildad eller icke utbildad montessorilärare, genom Signerts föredömligt konkreta resultatredovisning säkert kan identifiera sig med situationerna och på så sätt börja fundera över vad man själv gör, varför man gör det och hur man gör det.

Tebano Ahlquists avhandling har ett omfång på nästan tre hundra sidor och är, som sagts ovan, framtung. Denna anmärkning är inte detsamma som att första delen av avhandlingen är ointressant eller irrelevant, tvärtom! Men författaren gör anspråk på att nå en vidare läsekrets, bland annat verksamma lärare och detta kräver antagligen att avhandlingen får plats i organiserade utbildningssituationer som mycket väl kan utformas som forskningscirklar. Hennes avhandling har, inte minst genom den presenterade empirin, en stor potential att få alla som sysslar med undervisning eller utbildar sig för att syssla med undervisning att reflektera över hur man organiserar det fysiska rummet och hur man vill att barn och unga ska utnyttja det. Ju fler som funderar i den riktningen, desto bättre blir förutsättningarna för att diskutera och skapa miljöer som gagnar meningsskapande och uppfyller kravet på det levda rummet i avhandlingens mening.

Sammanfattningsvis är det min förhoppning att de två avhandlingar som här presenterats kan få en plats i den akademiska diskussionen mot bakgrund av att de så väl illustrerar hur en drygt hundraårig didaktisk ansats lever kvar och fortfarande hittar nya intressenter. Det faktum att antalet montessoriskolor växer över världen gör att avhandlingarna också bör ha en plats i flera utbildningar med pedagogisk eller didaktisk inriktning. I lärarutbildningar är de ganska givna – dels för att montessoripedagogik relateras till teoretiska sammanhang, dels för att de är utmärkta inspirationskällor för fortsatt forskning – men också för mindre anspråksfulla utvecklingsarbeten och examensarbeten.